

PROIECTUL AMERICAN INTERBELIC AL LUI MIRCEA ELIADE

Liviu Bordaș*

„Greșelile pot fi drumul cel mai scurt la adevăr,
după cum adevărurile pot fi porțițe prin care se
furișează greșeala. Columb a descoperit America
plecând de la o premisă falsă.” M. Eliade¹

America înainte de America

Importanta carieră academică desfășurată de Mircea Eliade (1907-1986) în Statele Unite ale Americii, în ultimele trei decenii ale vieții sale, face din atitudinea sa anterioară față de America un subiect care merită să fie și trebuie să fie cunoscut cât mai degrabă și mai complet. Și totuși, el a fost tratat foarte puțin, fragmentar și doar ocazional.²

Unul dintre cele mai interesante episoade ale acestei raportări – care a fost aproape complet ignorat – survine în 1929, de-a lungul primului an pe care îl petrece în India. Printre multele sale proiecte neîmplinite, două vizează America. Pe de o parte, plănuia o lungă călătorie de întoarcere în țară, ce ar fi urmat să treacă și prin Statele Unite. Pe de alta, avea în vedere dobândirea unui post de profesor într-o universitate americană, cu preferință la Harvard University.

Cum a ajuns Eliade să-și vadă, la 22 de ani, viitorul în America? S-ar putea crede că ar trebui să plecăm de la primele sale întâlniri cu cultura americană. Cartografierea lor e, fără îndoială, importantă și instructivă, dar inutilă pentru

* Colegiul Noua Europă, București; e-mail: liviubordas@gmail.com.

¹ M. Eliade, *Postile. Intelectualism și intelectualiști*, „Cuvântul” (București), V, nr. 1414, 29 mai 1929, pp. 1-2 (datat 26 februarie).

² Prezenta lucrare reprezintă o parte a unei cercetări în curs de desfășurare, care a fost comunicată la conferința internațională *Negocierile româno-americane în educație, știință, cultură și artă*, Institutul de cercetări socio-umane „Gheorghe Șincai”, Academia Română, Târgu Mureș, 15-16 iunie 2023. Pentru versiunea engleză, v. *Mircea Eliade's Interwar American Project*, în *Romanian American Negotiations in Education, Science, Culture, and Arts*, edited by Cornel Sigmirean, Sonia D. Andraș, Roxana Mihaly, Presa Universitară Clujeană, Cluj-Napoca, 2023, pp. 87–101.

această chestiune. Lecturile sale, foarte ample, din timpul liceului – între 11 și 18 ani – l-au dus inevitabil și în această direcție. Însă niciunul dintre scriitorii americani pe care îi cunoaște nu îi suscită un interes deosebit. Nu literatura va fi cea care-l atrage înspre America, ci științele.

La fel de inutil ar fi să căutăm când s-au petrecut primele contacte directe, personale, cu americani. Putea să-i întâlnească chiar în București sau în călătoriile în străinătate: în Italia (aprilie-mai 1927, aprilie-mai 1928), la Geneva (august-septembrie 1927), pe drumul spre India (noiembrie-decembrie 1929) și în India însăși (decembrie 1929 - noiembrie 1931).

Geneva, 1927

Fără nicio îndoială, primele întâlniri mai consistente au avut loc în vara anului 1927, cu ocazia cursurilor de vară organizate de Bureau d'Études Internationales (School of International Studies) de pe lângă Société des Nations (League of Nations). Cea de-a patra sesiune anuală a școlii de vară a avut loc între 11 iulie și 4 septembrie și a fost frecventată de 355 de studenți din 36 de țări, dintre care jumătate masteranzi și doctoranzi. Aproximativ jumătate dintre ei erau americani: de la Cornell University, Barnard College din New York, Universitățile din Chicago și Missouri etc. etc., inclusiv de la Harvard University. Și printre profesori se numărau câțiva americani.

Dar nici în reportajele sale, nici în corespondență Eliade nu scrie nimic despre participarea sa la școală. Evită chiar să o numească; vorbește de „cursurile Grupării Universitare pe lângă Societatea Națiunilor” – adică Union internationale des associations pour la Société des Nations (UIASDN) sau International Federation of League of Nations Societies (IFLNS) –, sub egida căreia fuseseră inițiate, în anul 1924.³ Știm doar că a socializat cu alți studenți străini, cu precădere la restaurantul căminului studentesc internațional și în excursii.⁴ În memorii afirmă că trebuia să urmeze „niște cursuri despre structura și viitorul Societății Națiunilor”, dar s-a mulțumit în schimb să devoreze, în biblioteca Universității, cărți inaccesibile la București.⁵ Citește, astfel, unele dintre cele 32 de volume cu traduceri din sanscrită sau pali publicate până atunci în „parfumatele *Harvard Oriental Series*” (sub îngrijirea lui Charles Rockwell Lanman),⁶ alături de cărți ale lui Henri Frédéric Amiel, Léon Bloy, Remy de Gourmont, Henri Massis și George Sarton. Cu excepția

³ M. Eliade, *Reportaje. Geneva. I. Le Foyer des étudiants*, „Cuvântul” (București), III, nr. 850, 30 august 1927, pp. 1-2.

⁴ O referire la o studentă americană pe care o cunoscuse, în *Scrisori primite* III, p. 148 (27 septembrie 1927).

⁵ *Memorii*, p. 135.

⁶ Menționate în M. Eliade, *Studi rumeni*, „Cuvântul” (București), III, nr. 907, 26 octombrie 1927, pp. 1-2.

celui din urmă – un om de știință, profesor la Universitatea Harvard –, îi critică pe toți.

În această perioadă, Eliade scrie câtorva importanți savanți din lumea anglofonă (Marea Britanie și Statele Unite ale Americii), precum George Foot Moore, James George Frazer și John Woodroffe, exprimându-și dorința de a traduce în română operele lor. Era și o formă de a-și procura cărți care nu îi erau accesibile în țară. George Foot Moore (1851-1931) – profesor de istoria religiilor la Harvard University – obține de la editorii săi acceptul pentru traducerea volumelor *History of religions* (1913-1919) și *The birth and growth of religion* (1923), care îi vor fi trimise la București.⁷

În modul cel mai probabil, *Harvard Oriental Series*, Sarton și Foot Moore se află la rădăcina proiectului lui Eliade legat de Harvard. Cel dintâi volum al operei lui George Sarton (1884-1956), *Introduction to the history of science* (1927), pe care începe să-l citească la biblioteca Universității din Geneva,⁸ este chiar sursa parțială a uneia dintre ideile sale importante, cea privitoare la un „nou umanism”.⁹ Pentru savantul belgian-american istoria științelor reprezenta un „nou umanism” cu accentuate înclinări spre o filosofie a culturii.¹⁰ Acesta ar fi constituit dintr-o serie de metode menite să cerceteze și valorifice nu omul umanismului întemeiat pe filologie, ci omul așa cum e vădit de evoluția științei, în sensul larg al acestei noțiuni: cunoașterea organizată.¹¹

Înainte de plecarea în India, Eliade îi scrie iarăși lui Sarton la Harvard University, referindu-se și la primul volum (de la Homer la Omar Khayyam) al monumentalei sale istorii a științelor. Acesta îi răspunde, scuzându-se pentru absența Indiei din carte, lucru datorat, desigur, doar binecunoscutelor dificultăți de a data cu precizie operele sanscrite.¹²

⁷ Scrisoarea acestuia din 18 august 1927; *Scrisori primite* III, pp. 198-199. V. și *Corespondență* I, p. 263 (17 aprilie 1929).

⁸ *Corespondență* I, pp. 72, 76 (9 decembrie 1927, 23 octombrie 1928).

⁹ Termenul nu e însă citat în prima recenzie a cărții lui Sarton, ci abia după redactarea tezei de licență asupra filosofiei Renașterii. M. Eliade, *O carte de istoria științelor*, „Cuvântul” (București), III, nr. 881, 30 septembrie 1927, p. 4. V. și scrisoarea către Valeriu Bologa, din 9 decembrie 1927; *Corespondență* I, p. 72.

¹⁰ M. Eliade, *Institutul de istorie a medicinei*, „Cuvântul” (București), IV, nr. 1267, 31 octombrie 1928, pp. 1-2.

¹¹ M. Eliade, *Sarton și istoria științelor*, *ibidem*, nr. 1276, 11 noiembrie 1928, pp. 1-2. Va reveni în articolul *Istoria științelor și noul umanism*, *ibidem*, IX, nr. 2980, 12 august 1933, pp. 1-2 precum și în alte articole.

¹² *George Sarton Additional Papers*, Houghton Library, Harvard University, Box 8, bMS Am 1803 (506). Scrisoarea sa de răspuns din 23 decembrie 1928, în *Scrisori primite* IV, pp. 305-306.

India, 1929

La bordul vaporului japonez „Hakone Maru”, cu care a călătorit de la Port Said la Colombo, între 1 și 12 decembrie 1928, Eliade cunoaște, pe lângă mai mulți studenți japonezi (unii întorși din Statele Unite), și un profesor de antropologie, căruia însă nu-i dă numele. Cercetările noastre pentru a-l identifica sunt încă în curs de desfășurare. Dintre principalii candidați – Ryūzō Torii (1870-1953), Kotondo Hasebe (1882-1969) și Nenzō Utsurikawa (1884-1947) –, cel din urmă e un discipol al lui Roland B. Dixon de la Harvard University, care fusese numit în 1928 profesor la Taihoku (Taipei) Imperial University în Taiwan.

Cea de-a doua ocazie de a interacționa în mod mai consistent cu americani a reprezentat-o conferința combinată a mișcării studenților creștini din India britanică și a YMCA, ținută între 24 și 31 decembrie la Poonamallee, un fost cantonament militar în apropierea orașului Madras. Erau invitați la ea și delegații internaționali ai congresului anual al Fédération Universelle des Associations Chrétiennes d'Etudiants (FUACE) sau World Student Christian Federation (WSCF), ce avusese loc în perioada 5-16 decembrie la Mysore. Eliade era unul dintre aceștia, dar sosise prea târziu pentru a mai putea lua parte la el.

La fel ca în cazul Asociației Studenților Creștini din România (ASCR), Student Christian Movement din India era atașat de YMCA încă de la înființarea sa, iar YMCA indiană era din punct de vedere practic o ramură a celei nord-americane. O bună parte dintre „fraternal secretaries” ai filialelor indiene erau americani și canadieni. Precum în Statele Unite, YMCA indiană, și în special cea din Madras, era o mare promotoare a sporturilor și a educației fizice, având un rol important în modelarea yogăi moderne sub influența culturii fizice occidentale.

Studenții, în jur de trei sute, proveneau din India, Birmania și Ceylon. Pastorii erau, în majoritate, occidentali, dar și aceștia veniți mai mult din Australia sau de prin colonii. Eliade îi pomenește – fără să-i numească –, pe Max Yergan (1892-1975), pastor baptist afro-american, misionar YMCA în Africa de Sud, și pe Arnold Lomas Wylde (1880-1958), preot anglican din Marea Britanie, emigrat în Australia. Printre ei se afla și un reverend român, George D. Iosif (1892-1940), emigrat de tânăr în Statele Unite, trimis apoi, în 1919, misionar în Birmania, unde a ajuns șef al misiunii baptiste americane din Rangoon.

De îndată ce ajunge la Calcutta, Eliade are ocazia de a întâlni alți americani. Unul dintre primii este Josephine MacLeod (1858-1949), o veche discipolă a lui Swami Vivekananda, care trăia în mănăstirea Belur Math.¹³ Tot acolo îl cunoaște pe Swami Madhavananda (Nirmal Chandra Basu, 1888-1965), fost misionar în Statele Unite, pe care îl va însoți mai apoi, în ianuarie 1930, la *kumbha melā* din Alahabad. Printre cei pe care îi întâlnește în casa mentorului său, Surendranath Dasgupta – unde

¹³ V. scrisoarea ei din 20 ianuarie 1929; *Scrisori primite* III, p. 49.

mergea de trei ori pe săptămână –, se numără și un profesor american nenumit.¹⁴ Foarte probabil, e vorba de Edward Leroy Schaub (1881-1953), care preda filosofia la Northwestern University din Chicago și venise la Universitatea din Calcutta cu un *lecturing fellowship*. În toamna aceluși prim an, la universitatea lui Rabindranath Tagore din Shantiniketan, îl va întâlni pe William Dangaix Allen (1904-1985), un ziarist american cu o carieră destul de bogată, însă azi scufundată în obscuritate. Urmărind să verifice asupra altor occidentali puterea transformatoare a „decorului” shantiniketanic, îl va face personaj al unei povestiri în care explorează întâlnirea unui „alb” cu lumea creată de Tagore la Visva-Bharati.¹⁵

O altă pistă pentru proiectul american al lui Eliade, care trebuie investigată, o reprezintă legăturile lui Dasgupta cu mediile academice nord-americane și, posibil, chiar cu Universitatea Harvard, unde fusese delegat în 1926 ca să reprezinte India (Bengalul) la cea de-a șasea sesiune a International Philosophical Congress. În anul 1930 acesta pregătea o mare călătorie în Europa și America. Voia să plece la Oxford din iulie până în octombrie, iar apoi la Northwestern University din Chicago până la sfârșitul lui martie 1931. Datorită ei, Eliade plănuiește și el să plece din casa profesorului – la Shrinagar și apoi la Shantiniketan – din mai până în noiembrie. Anularea proiectului lui Dasgupta, a schimbat și planurile lui Eliade.¹⁶

Harvard University

Pe măsură ce trec zilele și se cufundă în cercetările asupra filosofiei indiene, proiecțiile lui Eliade privind sejurul în India se schimbă. După anii indieni – de la doi la patru – plănuiește să plece în Birmania, Siam și Indochina, unde își făcuse prieteni (pe vapor). Ba chiar și în Australia. Voia, de asemenea, să se întoarcă acasă prin Japonia și America, țări care i se par „minunate”, și chiar prin Mexic. Alte planuri privesc perioada post-indiană. După susținerea doctoratului la București, Eliade ar vrea să plece în Germania. Asta numai dacă nu va reuși să ajungă în Statele Unite ale Americii, la Universitatea Harvard.¹⁷ Lui Raffaele Pettazoni îi

¹⁴ Scrisoare către mama sa, din 4-5 martie 1929; *Corespondență* I, p. 257. În 1930 e de față la vizita unei americance. M. Eliade, *Jurnal*, „Vremea” (București), VI, nr. 314, 19 noiembrie 1933, pp. 6-7.

¹⁵ M. Eliade, *La Shantiniketan*, „Viața literară” (București), IX, nr. 122, 21 decembrie 1929, p. 3 (datat octombrie 1929).

¹⁶ V. scrisorile sale către familie din [martie], 10 aprilie, 1 mai și 29 mai 1930; *Corespondență* I, pp. 303, 304, 305, 307.

¹⁷ *Scrisori primite* III, pp. 240-241 (9 martie 1929); *Scrisori primite* II, pp. 311-312 (30 martie 1929); *Corespondență* I, pp. 260 (20 martie 1929), 265 (17 aprilie 1929), 269 (6 iunie 1929), 273 (24 iulie 1929), 310 (2? august 1929); *Corespondență* II, pp. 164 (21 mai 1929), 165 (17 iulie 1929).

scrisese că, după anii pe care îi va petrece în India și Germania, va veni la Roma pentru a „învăța” istoria religiilor.¹⁸

Germania, o constantă pe harta viitoarelor sale studii, era țara în care se școliseră toți profesorii de care se apropiase în Universitatea din București (Nae Ionescu, Constantin Rădulescu-Motru, Dimitrie Gusti) și, prin urmare, devenea o necesitate și o promisiune pentru ucenicul lor. Dar ce anume îl îndrepta pe Eliade spre Universitatea Harvard? Întreținea relații bune cu George Sarton, care predă istoria științei din anul 1920, iar recent se înființase și un curs de limba română, predat de un emigrant din România. Dar Harvard era unul dintre cele mai importante centre atât pentru filologia și filosofia indiană cât și pentru studiile religioase.¹⁹ Dacă Eliade nu avea nicio legătură cu profesorul de sanscrită Walter Eugene Clark (1881-1960), viitor editor al *Harvard Oriental Series*, sau cu cel de filosofie, James Haughton Woods (1864-1935), expert, între altele, în yoga, corespondase însă cu profesorul de istoria religiilor, George Foot Moore,²⁰ pe care-l privea drept „una din gloriile Universității de la Harvard și acela care a făcut din Facultatea de teologie un institut de cercetări originale, în locul obișnuitelor școli populare teologice americane.”²¹ Bătrânul savant ieșise la pensie în anul 1928, iar catedra fusese scoasă la concurs. Aceasta era cea pe care o viza Eliade.²² Va fi însă ocupată în 1930 de tânărul clasicist Arthur Darby Nock (1902-1963).

Conștient de viitorul său științific, Eliade consideră că ar fi o „crimă” să nu i se prelungească bursa de la București, după ce s-a „sacrificat” pentru a începe „studii noi și revelatoare pentru cultura română”. Se teme că Nicolae Iorga, proaspăt numit rector, îi va face dificultăți. Dacă totuși românii vor fi atât de inconștienți, dacă prostia și politicianismul îi vor suprima bursa, va cere cetățenia americană iar, peste doi ani, va merge ca profesor la Harvard University.²³ „Toți savanții cu care vorbesc se uimesc de vastitatea cunoștințelor mele și-mi prevestesc un viitor formidabil.” „De altfel, în România nimeni nu e în stare să-mi aprecieze descoperirile la care lucrez.”²⁴ Nu știm pe ce se întemeia siguranța că va fi primit la Harvard, dar trebuie să fie legată de credința că e ușor să devii profesor în universitățile americane.²⁵

¹⁸ Mircea Eliade & Raffaele Pettazzoni, *L'histoire des religions a-t-elle un sens? Correspondance. 1926-1959*, édition originale par Natale Spineto, Cerf, Paris, 1994, p. 103 (29 februarie 1929).

¹⁹ William James (1842-1910) predase la Harvard până în 1907, dar e puțin probabil ca lectura operei sale să-l fi influențat pe Eliade.

²⁰ V. scrisoarea acestuia din 18 august 1927, din care reiese că-i mai trimisese cel puțin o altă scrisoare; *Scrisori primite* III, pp. 198-199.

²¹ M. Eliade, *Doi profesori morți. N. Söderblom și G.F. Moore*, „Cuvântul” (București), VIII, nr. 2627, 15 august 1932, p. 3.

²² *Corespondență* I, pp. 292-293 (15 decembrie 1929).

²³ Scrisoare către mama sa din 12 iunie 1929; *Corespondență* I, p. 270.

²⁴ Scrisoare către tatăl său din 24 iulie 1929; *Corespondență* I, p. 273.

²⁵ Scrisoare către mama sa din 5 august 1929; *Corespondență* I, p. 275.

Harvard era însă, dacă nu cea mai prestigioasă, atunci în topul celor mai prestigioase universități americane. De altfel, peste puțin timp, Eliade își exprimă intenția de a deveni profesor la o universitate europeană.²⁶

Preocupat ca munca lui să dea roade concrete și neîntârziate, își propune să scrie studii în engleză și franceză, pe care urma să le publice începând din acea iarnă în reviste europene și americane.²⁷ De ele depinde viitoarea lui situație universitară din țară.²⁸ Cât va rămâne în India, Eliade va continua să tatoneze terenul în privința revistelor academice americane,²⁹ dar nu vă găsi un debușeu.

Când dificultățile financiare și familiale profilează la orizont probabilitatea scurtării șederii în India, Eliade le scrie celor de acasă că, în ciuda eforturilor intelectuale de care e capabil, doi ani nu-i vor fi suficienți pentru toate proiectele pe care și le făcuse. Renunță astfel la proiectul asupra religiilor asiatice care i-ar fi adus o catedră americană. Timpul e insuficient pentru a completa „cercetările speciale”, adică „tibetana, limba pali și literatura budistă mahayanică, mistica asiatică și operele tantrice”, cerute pentru catedra de la Harvard la care intenționa să candideze. Speră să continue însă cercetările în Germania – unde i s-ar putea deschide alte perspective – și la Paris.³⁰ Și să se întoarcă altă dată în India, când situația familiei și starea lui financiară se vor îndrepta.³¹ Deși familia renunță în scurt timp a-i mai condiționa sejurul indian, Eliade nu mai pomenește în corespondență – atât cât e cunoscută – nimic despre proiectul Harvard.

Tatăl său vorbește mai multora despre acest proiect.³² Profesorul Constantin Rădulescu-Motru (1868-1957) îi transmite prin el părerea că ar fi bine să meargă pentru un an ca profesor în America.³³ Eliade însuși îl comunicase mai multor

²⁶ *Ibidem*. Un fapt anecdotic din această perioadă care merită amintit: în 10 august 1929, la o „serbare venețiană” în stațiunea Movilă-Techirgiol (actualul Eforie Sud), părinții lui Eliade se remarcă în lumea mondenă dansând „minunate producții printre care și un reușit dans al apașilor”. Ionel Tudosie, *Carmen Sylva*, „Rampa” (București), XIV, nr. 3469, 15 august 1929, p. 3.

²⁷ Scrisori către familie din 5 și 27 august 1929; *Corespondență I*, pp. 275, 309-310. La 4 septembrie 1929 îi scrie lui C-tin Rădulescu-Motru că va termina primul studiu la iarnă; *Corespondență III*, pp. 7-8. La 21 decembrie 1929 spune că va publica un articol în engleză în februarie 1930; *Corespondență I*, p. 297.

²⁸ Scrisoare către tatăl său din 4 septembrie 1929; *Corespondență I*, p. 278.

²⁹ V., de exemplu, scrisoarea din 15 martie 1931 către Vittorio Macchioro, care se afla la University of Nebraska, Lincoln (în S.U.A. din 1929 până în 1933). *Corespondență II*, pp. 170-174 (173). Și răspunsul lui din 19 aprilie-3 mai 1931; *Scrisori primite III*, pp. 103-106 (106).

³⁰ Scrisoare către tatăl său din 15 decembrie 1929; *Corespondență I*, pp. 292-293.

³¹ Scrisoare către mama sa din 21 decembrie 1929; *Corespondență I*, p. 295.

³² V., de exemplu, scrisoarea lui George Angelescu din 22 iunie 1929; *Scrisori primite I*, pp. 44-46 (45).

³³ Scrisori de la Gh. Eliade din 11 iulie și 13 noiembrie 1929; *Scrisori primite V*, p. 365; *Scrisori inedite adresate lui Mircea Eliade de la familie*, în M. Handoca, *Fost-a Eliade*

prieteni și colegi de generație, unii dintre care s-au și grăbit să-l difuzeze. În ziarul „Patria” din Cluj, apare știrea că Eliade, la numai 22 de ani, a fost invitat ca profesor la o universitate din America.³⁴ Citind-o, profesorul Valeriu Bologa (1892-1971) îi scrie că e un lucru „extraordinar”, dar și un pericol ca România să-l „piardă definitiv”.³⁵ „Știrea” se scurse dintr-una din scrisorile trimise prietenilor din țară și trebuie să fi fost gândită de Eliade tocmai pentru a-i „amenința” pe români în cazul în care nu primește susținerea de care avea nevoie ca să-și continue studiile în India. El îi răspunde lui Bologa că – evident – nu știe nimic sigur despre America, dar – și mai evident – e hotărât să „sacrifice totul” pentru cercetările sale.³⁶

Deși nu mai aflăm nimic despre proiectul de a ocupa o catedră la Harvard, prestigioasa instituție academică rămâne în alte feluri la orizontul carierei savante a lui Eliade. La începutul anului 1931, ziarul „Cuvântul” anunță că acesta lucrează la un voluminos *Lexic al filosofiei indiene*, care va fi publicat, în engleză, de Universitatea Harvard.³⁷ Informația provenea, desigur, din scrisorile sale, dar rămâne ca viitoarele cercetări de arhivă să stabilească în ce măsură se întemeia pe o ofertă sau posibilitate reală și nu pe gândirea deziderativă a tânărului Eliade.

La câteva luni după întoarcerea din India, la 19 martie 1932, va ține o comunicare intitulată *Asia față de America*, în care critică America în numele spiritualității orientale.³⁸ Și totuși, în foarte scurt timp, publică articolul *Dacă aș fi în America*, în care se referă la „exodul savanților către această binecuvântată țară” și pe care-l încheie cu gândul „Aș vrea să trăiesc în America...”.³⁹ În vara anului 1933 e întrebat de un reporter: „Între India și Europa, pe care o preferi?”. Eliade răspunde: „America!”, privind-o ca pe o „lume în care se poate lucra și poți fi încurajat în munca ta”.⁴⁰ Peste câteva luni devine asistent onorific al lui Nae Ionescu (1890-1940) la Universitatea din București, iar referirile la o dorită plecare în Statele Unite dispar pentru o vreme.

Se pare că, în India, Eliade exteriorizase atât de mult speranțele sale în proiectul american încât se va jena să recunoască față de unii dintre cunoscuții săi de acolo

necredincios?, Tipo Moldova, Iași, 2011, pp. 366-378 (372).

³⁴ V.I., *Răboj*, „Patria” (Cluj), XI, nr. 261, 27 noiembrie 1929, p. 2. Autorul e, foarte probabil, Victor Iancu (1908-1981), coleg mai tânăr al lui Eliade la Facultatea de Litere și Filosofie a Universității din București.

³⁵ *Scrisori primite* I, pp. 105-106 (20 ianuarie 1930).

³⁶ Scrisoare din 16 februarie 1930; *Corespondență* I, pp. 77-80 (79).

³⁷ *Lumina ce se stinge. Câteva cuvinte despre Mircea Eliade și noul lui roman care va apare în „Cuvântul”*, „Cuvântul” (București), VII, nr. 2051, 6 ianuarie 1931, p. 2.

³⁸ *Memorii*, p. 239. În cadrul simpozionului *Valorificarea spiritului american*, organizat de Cercul „Analele Române”, la Fundația Universitară „Carol I”.

³⁹ M. Eliade, *Dacă aș fi în America*, „Cuvântul” (București), VIII, nr. 2523, 30 aprilie 1932, p. 1.

⁴⁰ Al. Robot, *Cu Mircea Eliade despre el și despre alții*, „Rampa” (București), XVI, nr. 4615, 5 iunie 1933, pp. 1, 3.

că acesta eșuase. În 1934 îi scrie unui savant indian că s-a întors din Statele Unite și predă acum la Universitatea din București.⁴¹

Coda

Scopul acestui articol nu e de a cartografia toate firele – mai subțiri sau mai groase – legate de Harvard din biografia și bibliografia lui Eliade, ambele bogate în multe alte fire ducând în multiple direcții. Cu atât mai puțin, de a face o dare de seamă a tuturor intențiilor sale privitoare la America. Cercetări mai aprofundate vor aduce la lumină și alte aspecte ale acestei legături simbolice care traversează cariera sa academică.

În anii post-indieni va recenza cărți publicate în diversele serii științifice patronate de Universitatea Harvard și va întreține raporturi cu mai mulți savanți legați, într-un fel sau altul, de ea. Ananda K. Coomaraswamy (1877-1947), care lucra din 1917 la Museum of Fine Arts din Boston, la o aruncătură de Harvard, era unul dintre cei legați de venerabila universitate prin multiple raporturi. Eliade îl descoperise la Geneva, îl citea din 1928 și intră în corespondență cu el în anul 1936, după ce-i trimite cartea sa despre yoga. Savantul anglo-singalez a colaborat la primul număr al revistei „Zalmoxis” (1938), alături de prietenul său Benjamin Rowland (1904-1972) de la Fogg Art Museum al Universității Harvard.

În același an, după arestarea sa politică, Eliade își pierde, împreună cu Nae Ionescu, poziția universitară. La începutul războiului, în toamna anului 1939, se întoarce la vechiul gând de a-și găsi un post de profesor de istoria religiilor în Statele Unite.⁴² Tatonează posibilitățile prin Coomaraswamy, dar deși acesta îl îmbia să vină, îl informează că, datorită marelui număr de savanți refugiați din Germania nazistă, nu se mai găseau aproape deloc catedre în universitățile americane.⁴³ Prin urmare acceptă, ca soluție alternativă, serviciul diplomatic, iar în aprilie 1940 e trimis la Londra. Nu renunță totuși la visul Americii și, în scurt timp, îi telegrafiază ministrului Nichifor Crainic cu rugămintea de a fi trimis în Statele Unite.⁴⁴ Fără succes, însă.

După intrarea României în război, pe când se afla la Lisabona, nu-și mai poate concepe viitorul decât alături de țara sa. Gândul la un posibil dezastru îl face să scrie următoarele rânduri: „În America, după trei-patru ani, aş dobândi o glorie, un public și o avere considerabilă, dacă aş avea inima destul de împietrită ca să renunț

⁴¹ V. răspunsul lui Narendra Nath Law din 26 aprilie 1934 (la o scrisoare din 29 martie); *Scrisori primite* III, p. 44.

⁴² *Memorii*, pp. 333, 334.

⁴³ Scrisorile nu s-au păstrat, dar Eliade face referiri la răspunsul lui Coomaraswamy în *Memorii*, pp. 335, 343, 362.

⁴⁴ *Corespondență* I, p. 325 (2 august 1940); *Corespondență* III, pp. 95, 96 (2 august, 17 august 1940). O considera “cea mai bună soluție” pentru el.

la românism pentru o altă cultură. Dar nu pot. Fără neamul meu, nimic nu mă mai interesează în istorie.”⁴⁵ După invadarea României de către armata sovietică, întoarcerea în țară – o țară care devenea pe zi ce trece diferită, ba chiar contrară celei pe care o iubise – încetează de a mai fi o opțiune. Viitorul său se mută în Franța sau America.⁴⁶

Ajunge la Paris în toamna anului 1945, dar continuă să privească peste Atlantic.⁴⁷ În septembrie 1946, când află că Ananda K. Coomaraswamy e în viață, își pune speranța în ajutorul lui pentru a se angaja la o universitate americană.⁴⁸ Primind scrisoarea lui Eliade, Coomaraswamy îi lansează invitația de a-l vizita în anul următor la Boston. Eliade îl roagă să-i găsească ceva de lucru în Statele Unite. După un S.O.S. în iulie 1947, Coomaraswamy îi scrie că i-a găsit un post de profesor de franceză la un colegiu multicultural – Verde Valley School din Sedona (Arizona) –, ce urma să se deschidă în toamna anului următor. Eliade îl acceptă pe loc și-i scrie fondatorului acestuia,⁴⁹ profesorul Hamilton Warren (1904-1972), un absolvent de Harvard care se bucura de sprijinul mai multor savanți, inclusiv de cel al fostului său profesor de antropologie, Clyde Kluckhohn (1905-1960).⁵⁰ Dar subita moarte a lui Coomaraswamy, la 9 septembrie, a închis această cale către America.⁵¹

În 1948 Eliade era în continuare preocupat să-și găsească un post la Columbia University sau la Harvard University.⁵² Diverse piste și posibilități sunt urmărite și așteptate în anii următori, lucru care dovedește fără nicio urmă de îndoială că era cu totul hotărât să-și facă o carieră academică în America.⁵³ S.U.A. ajunsese să

⁴⁵ M. Eliade, *Jurnalul portughez și alte scrieri*, vol. I, ed. de Sorin Alexandrescu, Humanitas, București, 2006, p. 209 (10 august 1943).

⁴⁶ *Ibidem*, p. 170 (27 ianuarie 1945). Moartea soției îl face totuși să se îndoiască de sensul cunoașterii acestor noi țărâmurii în lipsa ei; *ibidem*, p. 148 (31 decembrie 1944).

⁴⁷ V. mai ales *Memorii*, p. 399; *Corespondență* I, pp. 338 (19 iunie 1946), 199 (21 noiembrie 1946); *Jurnal*, *MEP* 15.1, f. 97 (18 iulie 1946).

⁴⁸ *Jurnal*, *MEP* 15.1, f. 149 (4 septembrie 1946).

⁴⁹ V. scrisoarea lui Eliade către Coomaraswamy din 26 august 1947; *Corespondență* III, pp. 449-450.

⁵⁰ *Hamilton Warren, founder of Prep School in Arizona*, „New York Times” (New York), 27 March 1972, p. 38.

⁵¹ *Jurnal* I, pp. 88-89, 115, 116 (12 octombrie 1946, 25 iulie, 9 august, 11 august 1947); *Jurnal*, *MEP* 15.3, ff. 369, 383, 388, 398, 412, 413 (17 august, 29 august, 2 septembrie, 12 septembrie, 13 octombrie, 14 octombrie 1947); *Memorii*, p. 405. În *MEP* nu se găsește nicio scrisoare de la H. Warren.

⁵² *Corespondență* III, p. 466 (10 februarie 1948).

⁵³ *Memorii*, p. 435; *Jurnal*, *MEP* 15.3, ff. 446, 464, 501, 515 (3 februarie, 31 martie, 20 august, 26 septembrie 1948), 15.4, ff. 633-634, 677, 713 (27 iulie, 23 decembrie 1950, 29 iunie 1951); *Jurnal* I, 172 (22 august 1950); *Corespondență* I, pp. 345 (9 septembrie 1948), 436 (15 august 1950); *Corespondență* III, pp. 468 (28 aprilie 1948), 498-499 (7 august 1950), 500 (12 septembrie 1950), 503-504 (30 septembrie 1950), 506-508 (18 octombrie 1951), 511 (19 februarie 1952); *Scrisori primite* V, pp. 324-325, 328 (10 februarie 1950).

reprezintă posibilitatea de a-și câștiga existența lucrând în domeniul său predilect de cercetare: istoria religiilor. Ezită totuși în fața eventualității de a fi numit *fellow* la o universitate provincială precum cea din Ohio.⁵⁴ După ce primește bursa de la Bollingen Foundation – pentru anii 1951-1953, prelungită apoi –, va deveni și mai exigent în privința felului în care ar fi urmat să ajungă în America.

Dintre toți cei care încercau să-l ajute, cel care va reuși va fi Joachim Wach (1898-1955), pentru anul universitar 1956-1957. Deși, din nou, moartea îl răpește pe Wach la scurt timp după ce-i face propunerea lui Eliade, de această dată proiectul va reuși.⁵⁵ Din America, Eliade îi scrie entuziasmat lui Emil Cioran: „Am descoperit cu plăcere că Universitatea din Chicago e considerată a doua, ca importanță, din toată America; adică vine imediat după Harvard. A ‘bătut’ Yale, Princeton și – de mult – Columbia.”⁵⁶

În 1960 va fi invitat la un simpozion la Harvard, pentru care se străduiește să scrie un important studiu. Dar, când, în ianuarie 1963, la o săptămână după moartea lui Arthur Darby Nock, profesorul Robert H.L. Slater (1896-1984) îi propune să preia catedra vacantă și direcția lui Center for the Study of World Religions, Eliade declină oferta, invocând libertatea de care se bucură la Chicago.⁵⁷ E invitat să facă parte din comisia care alegea succesorul, în luna mai, dar ocazia devine un prilej pentru discrete presiuni ca să accepte el însuși postul. Eliade se scuză din nou, adăugând alte argumente: că nu se pricepe la administrația academică și că nu vrea să-l dezamăgească pe Jerald C. Brauer (1921-1999), decanul Divinity School din Chicago, care făcuse atâta pentru el.⁵⁸ Nu a fost, desigur, singura propunere care i s-a făcut. Au precedat-o și, respectiv, urmat-o altele din partea unor universități precum Columbia și Fordham, pe care Eliade le-a declinat în același fel.⁵⁹

Această lungă istorie de, mai degrabă, neîntâlniri cu Harvardul, nu e lipsită de o tușă de ironie venind din spatele Cortinei de Fier. În România, unde Eliade a fost un autor interzis până în toamna anului 1967, se credea că era profesor la prestigioasa universitate. Faptul e consemnat și în articolul pe care i-l consacră *Micul dicționar*

De asemenea, multe scrisori inedite din *MEP* și din alte arhive, pe care nu le mai cităm.

⁵⁴ *Correspondență* III, p. 484 (17 decembrie 1949).

⁵⁵ Invitația îi va fi comunicată la 25 aprilie 1955; *Jurnal* I, pp. 268-269; *Memorii*, p. 462. V. și *Correspondență* III, pp. 105-106 (22 noiembrie 1955); *Scrisori primite* IV, p. 494 (12 decembrie 1955).

⁵⁶ Scrisoare din 17 ianuarie 1957, *Fonds Emil Cioran*, Bibliothèque littéraire Jacques Doucet, Paris, CRN C 122, Ms.Ms. 48410.

⁵⁷ *Jurnal*, *MEP* 16.3, ff. 2138-2139 (18 ianuarie 1963). Eliade scrie că Nock a murit în ziua precedentă.

⁵⁸ *Jurnal* I, pp. 453-454 (1, 2 mai 1963). Brauer a confirmat episodul în mai multe ocazii. V. în special, Jerald C. Brauer, *Mircea Eliade and the Divinity School*, „Criterion” (Chicago), XXIV, no. 3, Autumn 1985, pp. 25-26.

⁵⁹ *Correspondență* I, p. 479 (20 martie 1958); *Jurnal*, *MEP* 16.8, ff. 2943, 2966 (28 decembrie 1965, 20 ianuarie 1966).

enciclopedic.⁶⁰ În notele Securității apare, peste câțiva ani, ca „fost profesor la Universitatea Harvard”.⁶¹ Asocierea persistă până târziu, întâlnindu-se chiar și la unii dintre colegii săi de generație care au reușit să scape din România comunistă.⁶²

Dorit pe când era inaccesibil, refuzat când i s-a oferit, Harvardul i-a fost atribuit ca destin printr-o eroare cognitivă, a cărei naștere și răspândire rămân cufundate în misterioasele procese pe care, poate, sociologia cognitivă ni le va dezvălui într-o zi. Deocamdată, *corrigendum*.

SIGLE ȘI ABREVIERI:

<i>Corespondență</i>	Mircea Eliade, <i>Europa, Asia, America... Corespondență</i> , I-III, ed. de Mircea Handoca, Humanitas, București, 1999, 2004, 2004.
<i>Jurnal</i>	Mircea Eliade, <i>Jurnal</i> , I-II, ed. de Mircea Handoca, Humanitas, București, 1993.
<i>Memorii</i>	Mircea Eliade, <i>Memorii (1907-1960)</i> , ed. de Mircea Handoca, Humanitas, București, 2004.
<i>MEP</i>	<i>Mircea Eliade Papers</i> , University of Chicago Library, Special Collections Research Center.
<i>Scrisori primite</i>	<i>Mircea Eliade și corespondenții săi</i> , I-V, ed. de Mircea Handoca, București, Minerva, 1993, 1999; F.N.S.A., 2003; Criterion, 2006, 2007.

⁶⁰ Aurora Chioreanu, Gheorghe Rădulescu (coord.), *Mic dicționar enciclopedic*, Ed. Enciclopedică Română, București, 1972, p. 1216. Greșeala a fost corectată în edițiile următoare din 1978 și 1986 (probabil grație lui C-tin Noica, care a semnalat-o imediat).

⁶¹ Notă din iunie 1976, semnată de maiorul Ștefan Ionescu, în *Nae Ionescu și discipolii săi în arhiva Securității*, vol. II. *Mircea Eliade*, ed. de Dora Mezdrea, Mica Valahie, București, 2008, pp. 139-140 (139).

⁶² Angelo Morretta, *Mircea Eliade and the new synthesis of the sacred*, in *Homo religiosus. To honour Mircea Eliade. Selected Papers from the 12th Congress of the American-Romanian Academy of Arts and Sciences, Université de Paris - Sorbonne, June 24-27, 1987*, ed. by L.M. Arcade, Ion Manea, Elena Stamatescu, The Mircea Eliade Research Institute, Davis, 1990, pp. 114-118 (117). Autorul este scriitorul și jurnalistul Dan Petrașincu (1910-1997).

MIRCEA ELIADE'S INTERWAR AMERICAN PROJECT

Abstract: In his first year spent in India, 1929, Mircea Eliade nurtured two projects related to America, which remained unaccomplished. On the one hand, he was planning a long return trip to his homeland, which would pass through the United States. On the other hand, he considered obtaining a teaching position in an American university, the first target being Harvard. This early American project – hitherto unexplored – becomes symbolic in the perspective of Eliade's subsequent evolution and choices. Decades later, as a professor at the University of Chicago, he turned down an invitation to occupy a chair at Harvard, which offered him far better conditions and opportunities than those in Chicago. We present here the first results of an ongoing research that tries to clarify all the details related to the young Eliade's American project.

Keywords: *American universities, Harvard, Geneva, India, interwar Romania, Communist Romania, History of Religions, George Sarton, George Foot Moore, Ananda K. Coomaraswamy*